

Inhoud

Voorwoord (twee decennia later) 7

- 1 Menselijke dierlijkheid 11
- 2 Een ontdekkingsreis thuis 15
- 3 Prettig samenleven in rangorde 21
- 4 Liefde voor het leven 31
- 5 Kalmeringsgebaar en verzoeningssignaal 42
- 6 Kauwentaal met dialecten 45
- 7 Schrandere vogels met zelfbewustzijn 59
- 8 Voor het belang van anderen 87
- 9 Picareske kauwenportretten 92
- 10 Verguisde zwarteriken 158
- 11 Mens en dier 168
- 12 Dagboek van een beeldenmaker 183
- 13 Spiegels 191
- 14 Echo 198
- 15 Veertien poëtische venstertjes 207

Bijlage – Beknopte monografie 221

Bibliografie 233

Voorwoord

(twee decennia later)

Ik ben nog steeds het liefst bezig met de wereld, hoe die in elkaar zit. Het belangrijkste en het grote nieuws gebeurt vlakbij, in je eigen kleine omgeving. Door gewoon naar buiten te gaan, kunnen we de grootste gebeurtenissen en ook de wonderlijkste schepsels van de wereld met eigen ogen zien: gevederde dinosauriërs in de tuin. Velen gaan eraan voorbij, maar alleen al hun ingenieuze verenkleed, dat hen in staat stelt te vliegen, is onbegrijpelijk, hun hele handelswijze als complex verschijnsel roept verbazing op. Ze zijn niet zomaar 'iets', het zijn individuen, net zoals wij.

Elke soort is voorzien van een eigen last van problemen, afhankelijk van het type milieu waarin hij leeft en van zijn eigen structuur. Geen enkele biologische soort demonstreert dat beter dan de mens zelf. Ik beschouw de mens gewoon als een andere diersoort, wiens gedrag net als bij andere dieren is gevormd door invloeden van natuurlijke selectie of teeltkeuze. Allemaal hebben we ons eigen repertoire van tactieken ontwikkeld om ons in de strijd om het bestaan te handhaven. Een geslaagd individu overleeft niet alleen zelf, maar vermeerdert zich ook en geeft zijn erfactoren door aan een nakomelingschap.

De kauw heeft mijn kijk op de wereld veranderd. Natuurlijk is een kauw een vogel, maar ik zie hem ook als een idool, een personage, als een individu met een persoonlijkheid, een lefgozer, een hoogvlieger, en ook als een deel van het landschap. Een vergezicht waarin iedere vierkante centimeter een ander beeld oproept, een luchtkunstenaar die iedereen verrast met zijn bijzondere gedrag, een doodgewone vogel die zoveel perspectieven biedt op kennis.

Over kauwen denken is voor mij een vorm van ophelderend totaaldenken. Het helpt mij als ik de balans van mijn eigen leven opmaak, en ook van dat van andere levens, van andere soorten en van

onze soort. Het geeft me inzicht in ethologie, ecologie, behaviorisme, sociologie, psychologie, filosofie, criminologie, moraalwetenschap, fenomenologie, ontologie en antropologie.

Ik heb nog een paar eeuwen nodig om kauwen te begrijpen. Hoewel ik toch al een halve eeuw naar deze vogels kijk. Ik ben geboeid door kauwen in het veld, maar toch vooral in de gegevens die ze me opleveren. Door mijn nieuwsgierigheid naar kauwen heb ik inzicht gekregen in de wereld. Ik kan nu beter denken vanuit de ander. Op deze manier ga ik vele dingen anders bekijken. Ik kan nu verder doordenken over alle soorten, ook over onze soort. De meeste vraagstukken hebben hun oplossingen in onze eigen biologische natuur. Daarom leer ik nog altijd het meest van het kleine om het grote te kunnen vatten.

In mijn artistiek vak kan ik het nooit laten om de kauw als een verlengstuk van mezelf te zien. Steeds weer duikt die kauw op, steeds weer bekijk ik alles en iedereen door de ogen van de kauw. In verf, in inkt, in potlood, in brons, in hout, in was, in koper geëts, in woorden: telkens vergroot ik mijn kansen.

Sommige mensen kijken alleen naar mensen, lezen over mensen, schrijven over mensen. De meeste kunstenaars doen mensenkunstjes of konterfeiten mensenfiguren, alsof het de enige interessante soort is. We kunnen niet met vogels spreken zoals met mensen, maar we kunnen wel heel veel van ze leren, veel essentieels over het leven in het algemeen. Onze hele cultuur is opgebouwd op dezelfde basis als die van de kauwen. Als we niets begrijpen van het leven rondom ons, kunnen we onmogelijk iets van de wereld snappen.

Al hadden de mensen vleugels en veren, dan waren er toch maar weinig van hen knap genoeg om kauw te zijn. Weinigen zijn zo ondeugend, verrassend en humoristisch, de kauw is een gevederd genie dat ons steeds weer verstoelt doet staan.

Van kinds af verdiep ik me in alles wat ik in mijn onmiddellijke omgeving zag, niet alleen in kauwen. Eerst waren het de planten die mijn aandacht trokken. In mijn heemtuinen heb ik zowat het merendeel van onze inheemse planten gezaaid, opgekweekt en kunnen opvolgen. Tevens ging ik me buigen over insecten, spinnen, zwammen, reptielen en amfibieën, maar vogels waren ook altijd in het

vizier. In de loop van de jaren leerde ik de samenhang kennen, de complexiteit, de grondproblemen van het overleven, de wisselwerking en de specialiteit van soorten onderling en de noodzaak om te doen wat ze moeten doen.

Mijn wens is van in mijn prilste jeugd altijd geweest: een echte vriendschap sluiten met een wild dier, al was het maar met één enkel individu. Vriendschap op basis van gelijkheid. Niet de 'vriendschap' die je vaker tussen de mens en allerlei dieren ziet, die in wezen slechts één component kent: 'Baas, wanneer krijg ik nu een lekkere hap?'

Voor mij is het bij geen vrome wens gebleven. Ik heb vriendschap kunnen sluiten met vrij in het wild levende dieren. Wellicht is de drang tot het verwezenlijken van deze droom al te sterk geweest. De Vogué beweerde dat elke droom die werkelijkheid wordt, een droom is die sterft. De droom die voor mij werkelijkheid werd, is inderdaad geen droom gebleven. Daar is de werkelijkheid veel te reëel voor en je komt in de natuur nu eenmaal te veel leuks tegen waarvan je deelgenoot wordt. Hoe zou het anders kunnen dat je van de ene bewondering en verwondering in de andere valt?

In de loop van de laatste twee decennia nadat *Kauwen in de spiegel* was verschenen heb ik meermaals teksten toegestuurd gekregen over stellingen die ik opperde en die bevestigd werden in artikelen in het wetenschappelijke tijdschrift *Nature*, en ook andere wetenschappelijke publicaties. Over de intelligentie van kauwen, over altruïsme, bewustzijn, taal, spel, empathie, en nog andere bijzonderheden die ik over kauwen schreef. Mijn beweringen werden bevestigd. Intussen worden kraaiachtigen al lang beschouwd als bijzonder intelligente vogels die zichzelf kunnen herkennen. Vijfentwintig jaar na het verschijnen van *Kauwen in de spiegel* zijn er nog vele vragen omtrent kauwen. We zullen wel nooit kunnen binnendringen in dat kopje. De zelfherkenning en het bewustzijn van een vogel is en blijft een raadsel. Hersenen hebben we allemaal, maar hoe kunnen we ons hoofd herkennen, onze gedachten? Bewustzijn is zo gemakkelijk te gebruiken, zo elegant in zijn dagelijkse verschijnen en verdwijnen. En toch staan we voor een raadsel als we erover nadenken.

Kauwen kunnen dubbelzinnig gedrag vertonen, dat komt vaak naar boven als ze in gevangenschap hebben geleefd. Zodra vogels in een kooi zitten, voeren ze niet veel meer uit. Er zijn handelingen die op de lange duur niet meer van belang zijn voor de overlevingskansen. Hun verpak houden ze nog, maar het landschap kennen ze niet. Wat wel altijd blijft is hun pineaal orgaan, dat wat je bij mensen de ziel kan noemen en bij vogels de inwendige klok.

Bewustzijn begint wanneer het een deel van zichzelf verwerpt. Zolang het ik instemt met zichzelf valt het ook samen met zichzelf. Als bewustzijn ook bewustzijn van schuld is, dan moet ik toegeven dat deze eigenschap niet bij kauwen voorkomt. Ze hebben geen geweten dat samenvalt met het bewustzijn. Besef van verleden en heden hebben ze ook niet. Ze kunnen herinneren wat ze geleerd hebben en in zekere zin op die manier terugkijken op hun leven. Plannen en vooruitdenken in hun eigenbelang gebeurt echter wel, dan worden ze gewoon gestuurd door hun hypofyse, die op het licht werkt. Maar het belangrijkste is dat kauwen vogels zijn met een verlangen, met een behoefte, met een sociaal leven en met verschillende identiteiten, gelijkaardig aan dat van ons.

Een vogel heeft een klein kopje met een beperkt geestje, toch is het verrassend wat er allemaal in zit opgeslagen. Hij heeft een visueel plaatje en een auditief plaatje, genoeg voor hem om bijvoorbeeld informatie over voedselbronnen te combineren. Hij kan zich wonderlijk goed oriënteren en zich bewust worden van zijn omgeving zodat hij zijn geboorteplaats terugvindt op duizenden kilometer. Ook al heeft hij maar enkele uren rondgevlogen bij zijn nest, hij weet precies waar het stond. Dat kan je alleen als je een soort van bewustzijn hebt, als je op minimale wijze in staat bent een kaart te produceren die de wereld weergeeft.

De hersenpan is een werelddolletje op zichzelf, waar zoveel in kan wonen, in een prettige tijdloosheid. Maar wat blijft wel hangen en wat niet? En wat brengt dat dan weer voort? In je hoofd kan je overal naartoe, als je maar nieuwsgierig omhoog blijft kijken naar de vogels om je heen. Nog niemand heeft een verklaring kunnen vinden voor het raadsel hoe een vogel zijn wereld kent. We kunnen proberen er een beetje van te begrijpen.

1 Menselijke dierlijkheid

Al te gauw schrijft men aan het handelen van dieren menselijke motieven toe. Kauwen hebben door hun zintuigen een andere kijk op de wereld dan wij, zodat ze mogelijk reageren op prikkels die ons ontgaan, en andere prikkels negeren die voor ons duidelijk zijn. De motivatie van een vogel begrijpen of uitmaken wat er ‘in zijn hoofd omgaat’ is nog moeilijker.

Wanneer we noch te zeer vervreemd zijn van onze biologische eigenheid noch mentaal verstedelijkt zijn, kunnen we ons allicht verwonderen over het gedrag van dieren en er nog menige goede en nuttige eigenschappen uit leren met het besef dat de dieren niet onze minderen, maar onze medeschepselen zijn.

Kauwen gelijken op mensen. Of is het andersom: gelijken mensen misschien op kauwen? Konrad Lorenz en Nico Tinbergen geven toe dat in de door ethologen gebruikte termen steeds een subjectivistische, antropomorfe ondertoon aanwezig is. ‘Het is niet de bedoeling,’ zegt Lorenz, ‘menselijke eigenschappen op het dier te projecteren, maar het is eerder andersom. Het geeft aan hoeveel dierlijke erfenissen de moderne mens in zich heeft.’

De primatoloog Frans de Waal ziet een analogie tussen de hiërarchie van chimpansees met de menselijke politiek. ‘Chimpansees tonen deze “lagere” motieven open en bloot. Hun belangstelling voor macht is niet groter dan die van de mens, maar beter zichtbaar. De vergelijking van mensen en chimpansees kan hetzelfde ontluisterende effect hebben. Misschien nog wel sterker, omdat deze motieven hierdoor bovendien iets dierlijks hebben,’ aldus De Waal.

Sommige mensen willen zich totaal distantiëren van planten en dieren die ons overal omringen, die onze medeschepselen zijn, door de biologische werkelijkheid waarvan ze deel uitmaken te negeren. Ieder contact met een dier maakt duidelijk dat wij ook dieren zijn en geen magisch beschermde wezens op wie de natuurwetten niet van toepassing zijn. Dieren helpen ons met de waarschuwing

dat we onze eenvoudige afkomst niet mogen vergeten.

Voor sommige mensen zijn de overeenkomsten beschamend. Zij gaan dieren als clowns beschouwen, die er zijn om ons te vermaken, een situatie waarin de dieren maar al te vaak lijdend voorwerp zijn van gelach en spot. Zij maken ze tot vermakelijke karikaturen, net alsof ze belachelijke karikaturen zijn. In films, strips en poppenkasten worden ze dikwijls als gevaarlijk, bloeddorstig of woest uitgebeeld ofwel als belachelijk, lelijk of dom. Eeuwenlang is er dieren-amusement geweest dat ons dat bevredigende superioriteitsgevoel bezorgde. De verklaring ligt voor de hand: dieren hebben kenmerken die doen denken aan de mens. Ze hebben een paar ogen, een mond, een neus; ze spelen, springen, rennen. Veel gedragspatronen zijn vergelijkbaar met menselijke activiteiten. We zien onszelf in de dieren weerspiegeld.

We zullen er in deze studie op wijzen dat de mens en het dier veel gemeen hebben. Mensen en vogels hebben dezelfde organen en zenuwen die voor hun instandhouding zorgen en waarmee ze gecoördineerd reageren op veranderingen in hun omgeving. De organen van de gehoor-, gezicht-, reuk- en smaakzin staan alle in verbinding met de zetel van het verstand. Een prikkel of een beweging van buitenaf veroorzaakt een automatische reactie waarvan de mens en het dier zich min of meer bewust zijn. Boodschappen van de zintuigen komen terecht in de hersenen, waar ze in prikkels omgezet worden en op die manier gedachten vormen.

Veel fysieke mechanismen van een vogel kunnen met de onze vergeleken worden, zoals wij ook spreken over sociale gedragspatronen van dieren, die in minstens zoveel kenmerken analoog met die van de mens zijn. Niet alleen in het fysiek en het gedrag van dieren herkennen wij ons animaal karakter, veel dieren houden ons met hun levensuitingen en hun gedrag een spiegel van onze eigen dierlijke eigenschappen voor.

Elkeen die verwantschap met dieren voelt, kan onze oorsprong erkennen. Veel mensen beschouwen dit eerder als een belediging van de menselijke waardigheid.

Konrad Lorenz zegt: 'Wij zijn zowel gelijk aan, als verschillend van andere dieren. Met nadruk op hetzij de ene, hetzij de andere kant van de fundamentele waardigheid en nuttige sociale rollen.

Het geeft de verklaring omtrent onze gelijkheid. Nu is het misschien nodig dat wij de nadruk leggen op onze verschillen als flexibele soort met grote verscheidenheid van gedragsmogelijkheden. Het is juist het antropomorf taalgebruik dat een volledig adequate beschrijving geeft van het diergedrag. Het gaat er niet om dat dieren als mensen worden gezien, maar dat een antropomorfe taal meer recht doet aan de werkelijkheid van het dier-zijn dan een strikt behavioristisch taalgebruik.'

Vermenselijken helpt bij het begrijpen van dieren. Ik heb wel een hekel aan sentimentele vermenselijking van dieren. Zoals bijvoorbeeld het tegen dieren spreken alsof het mensen zijn. Respect voor dieren is alleen waarachtig als ze voortkomt uit een algemener eerbied voor alles wat leeft. Wie zich, ontgoocheld door menselijke zwakheden, verbitterd aan de mensheid onttrekt en zich wendt tot dieren, gedraagt zich onredelijk en belachelijk. Mensenhaat en dierenliefde vormen een slechte combinatie.

Een betere kennis van het sociale gedrag van dieren leidt er niet toe dat men de verschillen tussen de mensen en dieren gaat onderschatten. Integendeel, bij een goede kennis van diergedrag wordt men pas in staat gesteld het bijzondere van de mens te vatten. De mens is een dier, een complexe en boeiende soort, die als dier heel bijzonder is en zeker ook prachtig om te bestuderen. Een soort waarover heel veel te ontdekken valt en die ik zeer interessant vind, al was het maar omdat ik er zelf toe behoor.

Vergelijking van het gedrag van mens en dier is evenmin een aantasting van de menselijke waardigheid als de erkenning van de evolutiegedachte. Maar juist daardoor wordt ons duidelijk wat typisch menselijk is. Vermenselijken van dieren mag dan misschien taboe zijn, het resultaat is echter dat velen maar liever geen vragen stellen over het dier als wezen met een eigen innerlijk leven.

Het medegevoel voor dieren ontstaat waarschijnlijk uit dezelfde bewogenheid die we kunnen hebben voor de allermaksten, de verstoten, de miskenden, de verdrukten en bedreigden, waaronder evengoed ook dieren ressorteren.

Het verschil tussen menselijk en dierlijk denkvermogen schijnt voornamelijk te liggen in de veel grotere capaciteit van de mens om te leren en om conclusies te trekken uit wat hij heeft meegemaakt en

daar intelligent op te reageren. Uiteraard kun je het menselijk verstand niet gelijkstellen met dat van vogels, maar je kan het wel vergelijken.

‘Het gaat om het gedrag van dier en mens en om vergelijkingen, maar niet om vermenselijkte, antropomorfe dierbeschouwing of een verdierlijkte, teriomorfe mensbeschouwing. Het gaat om wat belangrijk is voor dieren zelf!’ zegt Lorenz.

Ik moet evenwel toegeven dat het moeilijk is een gedetailleerd verslag te geven van kauwengedragingen in de gewone menselijke taal zonder hier en daar in antropomorfisme te vervallen. Indien er een ornithologisch vocabulaire zou bestaan dat voldoende woorden bevatte om hun manieren te beschrijven, dan zou mijn verhaal weliswaar minder antropomorfistisch lijken, het zou echter voor de gewone lezer even onleesbaar zijn als een rechtskundig document. Nog afgezien hiervan geloof ik niet dat vogels zich verstandelijk zo heel anders gedragen dan mensen. Er zijn tal van overeenkomsten.

Wie in de overeenkomsten tussen mens en dier is geïnteresseerd, is niet bang voor het bestaan van antropomorfisme. Maar mensen die hun soort als iets speciaals zien, vinden het gevaarlijk en misleidend onze hele op de mens gerichte taalbegrippen op dieren toe te passen. Hier botst onze wetenschap duidelijk met de mensencultuur.

Kauwen kennen wel degelijk emoties, zoals genegenheid, vreugde, liefde, opofferingsgezindheid en onbaatzuchtigheid, maar ook pijn, angst en onbehagen. Kauwen hebben deze gevoelens in dezelfde mate als mensen, omdat ze een gelijkaardig zenuwstelsel hebben. Soms zelfs worden we bij kauwen geconfronteerd met een onvermoede hevigheid in hun gevoelens, die veel sterker en minder beheerst is dan waarmee mensen naar buiten durven komen. Kauwen praten, zingen, onderwijzen, bedriegen, leren, vleien, maken voor zichzelf reclame en weten hun emoties duidelijk te maken door ‘taal’.

In waarnemingen van kauwengedrag kunnen we dan ook heel wat van ons eigen gedrag weerspiegeld zien. Wanneer je met begrip en inzicht, zonder valse sentimentaliteit, het leven observeert zoals vogels dat beleven, bekijk je de vogels in je tuin nooit meer op dezelfde manier.

2 Een ontdekkingsreis thuis

Nieuwsgierig, met de schijn van vreemde kostgangers kijken ze vanuit hoge eiken protserig op me neer. Ze maken gekke praatjes en lonken geamuseerd. Door de beemden van mijn omgeving wandelend, voel ik hoe ze stiekem mijn bewegingen volgen. Zodra ik hen fluit, komen ze me met groepjes tegemoet gevlogen. Sommigen roepen uitgelaten, lokken of bluffen scherend over me heen, wenken met hun zwarte wieken, waarna ze eerst in volle vaart omhoogschieten om dan vlak voor mijn voeten neer te duiken. Ze kennen mij, zoals ze ieder lid van hun kolonie kennen. Tamme kauwen zijn het, vogels die voor mensen geen angst vertonen en toch onder natuurlijke omstandigheden leven om en rond onze woning.

Een tamme kauw die vragend tegenover je staat, je aankijkt alsof je zelf een kauw bent, je met de ogen knipperend wat toeroept en dan ongestoord aan zijn toilet begint. Dat rustige gedrag, het contact, heeft mij altijd aangetrokken. Als een vogel binnendringen in de vogelwereld, dat is heel wat anders dan een vluchtige waarneming van een zeldzaamheid, wat enkel de herkenning van de soort impliceert.

Bij het bestuderen van een soort probeer je in hun huid te krui-
pen, op hun niveau te denken en echt om ze te geven. Bij tamme vogels, die op je arm neerstrijken, je aankijken net als een trouwe hond dat doet, is dit echt niet moeilijk. Kauwen kunnen heel tam worden. Van hun levenswandel geraak ik helemaal in de ban.

Als zo'n zwarte vogel met zilveren kraaloogjes op mijn hand komt zitten en ik zijn warme poten voel, dan lijkt het wel alsof hetzelfde bloed dezelfde gedachten door onze aderen stuwt. Zodra hij hoog opvliegt en boven de eikentoppen zwenkt, is het alsof daar een deel van mezelf zweeft, terwijl ik toch maar toeschouwer ben.

De drang om emotionele verbintenissen te sluiten met andere dieren is karakteristiek voor onze soort. En kauwen zijn zo slim en zo bijzonder dat ze me vaak aan het lachen maken en in een goede